PRACTICA DEFORMĂRII ARTIFICIALE A CRANIULUI ÎN PROVINCIA *SCYTHIA*

Introducere

Scopul acestui articol este de a creiona o imagine mai clară a răspândirii practicii deformării artificiale a craniului în provincia romană *Scythia*[1]. Provincia *Scythia* se distingea de regiunea central-eurasiatică și desemna perimetrul cuprins între Marea Neagră în est, fluviul Dunărea la vest și nord, iar la sud provincia *Moesia Secunda*[2], astăzi regiunea Dobrogea și regiunea Dobrici din Bulgaria. Din punct de vedere cronologic, am ales perioada cuprinsă între secolele IV-VI p. Chr. Aceasta reprezintă o convenție, deoarece nu este posibil să delimităm cu două momente fixe un fenomen cultural, oricare ar fi el. Perioada este una de tranziție, marcată de primele valuri migratoare care aduc cu ele practica deformării în zonă, astfel se poate urmări răspândirea ei în *Scythia*, alături de o serie de transformări demografice.

Materiale și metode

În campaniile arheologice desfășurate până acum un deceniu au fost descoperite 39 de schelete cu modificări artificiale ale craniului la: *Beroe* (Piatra Frecăței, jud. Tulcea), *Callatis* (Mangalia, jud. Constanța), *Histria* (Istria, jud. Constanța), *(L)Ibida* (Slava Rusă, jud. Tulcea) și *Tropaeum Traiani* (Adamclisi, jud. Constanța). Toate aceste cranii au fost inventariate de către N. Mirițoiu în 2006, într-o sinteză a tuturor descoperirilor de morminte cu cranii deformate artificial din România[3]. Alte trei descoperiri de morminte cu cranii deformate au fost înregistrate ulterior: M 46/2004 (*Callatis*)[4], M 14/2009 (*Histria*)[5], M 122/2006

---

[1] Mulțumesc și aici dr. Andrei Soficaru de la Institutul de Antropologie „Fr. I. Rainer", care mi-a oferit datele și modelul bazei de date pentru acest studiu, și dr. Thomas Crist de la Utica College, New York State, SUA, autorul fotografiilor.

[2] Alexandru Vulpe, *La limite méridionale de la province romaine de Scythie*, în *Studia Balcanica-Recherches de Géographie Historique*, I, 1970, p. 33-47.

[3] Nicolae Mirițoiu, *Arhitectura craniană și deformarea artificială intenționată a craniului*, teză de doctorat, Academia Română, Centrul de Cercetări Antropologice „Fr. I. Rainer", București, 2006.

[4] Mădălina Ungureanu, Laurențiu Radu, *Cercetări arheologice în necropola romano-bizantină de la Callatis*, în *Pontica*, XXXIX, 2006, p. 259-278.

[5] Viorica Rusu-Bolindeț *et alii*, *Sectorul Basilica extra muros. Histria, com. Istria, jud. Constanța*, în *CCA. Campania 2009*, p. 87-90.

(*(L)Ibida*)[6]. Pe baza acestui catalog, s-au aplicat metode statistice simple pentru a se identifica care sunt relațiile dintre cranii, cum se împart pe secole, dacă există legături între obicei și inventarul funerar ori construcția mormântului sau cum datele antropologice se corelează cu cele arheologice; totodată, care ar fi motivația din spatele acestei practici.

Catalogul descoperirilor de cranii deformate a fost organizat aici cumulându-se toate informațiile disponibile într-o bază de date *Microsoft Access*, după următoarea structură: sit, județ/oraș/localitate/sat (unități administrative teritoriale), număr mormânt (așa cum apare în publicații), an (anul descoperirii), tronson/sector/secțiune de săpătură, context (necropolă, mormânt izolat, cavou, criptă), dimensiuni mormânt (lungime, lățime și adâncime exprimate în metri), amenajări (din interiorul sau exteriorul mormântului), stare (starea mormântului în momentul descoperirii: deranjat sau distrus), orientarea scheletului (în groapă, în funcție de craniu), poziția scheletului în groapă, inventar funerar, datare (relativă sau absolută), vârstă (vârsta la decesul individului), sex (sexul determinat), tipul deformării, observații, bibliografie (literatura utilizată).

Analiza și interpretarea datelor

Populațiile care practicau deformarea craniană a nou-născuților, ajunse în *Scythia* au fost sarmații, alanii, goții, avarii, hunii și protobulgarii[7]. Primii migratori care trec de *limes*-ul roman, în două etape distincte (prima cuprinsă între sfârșitul sec. I p. Chr. și începutul sec. II p. Chr., iar a doua cuprinsă între mijlocul sec. II p. Chr. și sfârșitul secolului) au fost sarmații[8]. Aceștia aduc cu ei practica deformării artificiale a craniului. Deși în alte zone descoperirile arheologice atestă faptul că sarmații practicau deformarea craniului în masă, pe teritoriul României, practica nu este întâlnită în numeroase cazuri[9].

---

[6] Alina Neagu *et alii*, *Sectorul Extra muros nord-vest I. Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea (Ibida)*, în *CCA. Campania 2006*, p. 340.

[7] Mónika Molnár *et alii*, *Artificially deformed crania from the Hun-Germanic Period (5th-6th century AD) in northeastern Hungary: historical and morphological analysis*, în *Neurosurg Focus*, 36, 2014, p. 1-9; Andrei Soficaru, *Populația provinciei Scythia în perioada romano-bizantină*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iași, 2011, p. 160.

[8] Liana Oța, *Sarmații din Muntenia și Imperiul Roman*, în *Analele Banatului. S. N. Arheologie – Istorie*, XV, 2007, p. 51.

[9] Angela Simalcsik, *Deformația craniană intenționată în comunitățile sarmatice*, în *Acta Musei Tutovensis*, XIV, 2018, p. 91-106.

Ultimii migratori care ajung în acest spațiu și despre care se știe că practicau deformarea craniului sunt protobulgarii, începând cu sec. VII p. Chr.[10]. Morminte conținând schelete cu cranii deformate au fost descoperite în necropolele paleocreștine de la *Beroe*, *Callatis*, *Histria*, *(L)Ibida*. Cel deformat de la *Tropaeum Traiani* a aparținut unui martir înhumat chiar în cripta Basilicii Simple (Tabelul 1).

Context/Sit	Beroe	Callatis	Histria	L(I)bida	Tropaeum Traiani	Total
Necropolă	15	11	7	5	0	38
Criptă	0	0	0	0	1	1

Tabelul 1: Repartizarea mormintelor în cadrul siturilor.

Ritualul funerar

Mormintele în discuție pot fi doar de inhumație și apar ca individuale, duble sau multiple (contemporane sau nu); în unele cazuri este vorba doar fragmente de oase[11]. Mormintele cu cranii deformate sunt majoritar individuale 92,31%, mormintele duble apar în proporție de 2,56%, iar cele multiple reprezintă 5,13% din total. În mormântul M 210 de la *Callatis* s-a descoperit un schelet de adult și unul de copil, cel din urmă așezat între picioarele adultului[12]. Mormântul M 89 descoperit tot la *Callatis* conține de fapt patru schelete înhumate în aceeași cistă[13]. La *Tropaeum Traiani*, în cripta Basilicii Simple, au fost descoperite cinci schelete aparținând unor martiri ale căror brațe au fost amputate, iar apoi au fost decapitați. De asemenea, oasele au fost descoperite amestecate[14].

[10] Mirițoiu, *Arhitectura craniană*, p. 153.

[11] Roderick Sprague, *Burial Terminology - A guide for Researchers*, Altamira Press, 2005, p. 29; Andrei Soficaru, *Propunere pentru o tipologie uniformă a mormintelor romano-bizantine din Dobrogea*, în *Peuce*, V (XVII), 2007, p. 303.

[12] Constantin Preda, *Callatis. Necropola romano - bizantină*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1980, p. 102.

[13] Mihai Ionescu, Nicolae Alexandru, Robert Constantin, *Noi cercetări în necropola paleocreștină callatiană*, în *Pontica*, XXXV - XXXVI, 2002-2003, p. 234.

[14] Nicolae Mirițoiu, Dardu Nicolaescu-Plopșor, *Analiza antropologică a osemintelor descoperite în cripta basilicii „simple" (A) de la Tropaeum Traiani*, în *Pontica*, XI, 1978, p. 203-206.

Amenajările interne sau externe

Înmormântarea reprezintă o dovadă de respect adresată celor decedați, de aceea membrii familiei sau ai grupului din care defunctul făcea parte depun eforturi în îndeplinirea ritului și ritualului funerar. Depunerea decedatului în mormânt era însoțită de amenajarea mormântului, atât în interior, cât și la exterior prin marcarea acestuia. În provincia *Scythia*, mormintele erau marcate la suprafață cu ajutorul țiglelor sau pietrelor. Amenajările interne constau în țigle, pietre, bucăți de chiup sau un container în care era depus mai întâi corpul: sicriu din lemn sau amforă pentru copii[15].

Pentru mormintele cu cranii deformate descoperite în zonă, rezultatele sunt următoarele: la *Beroe* nu se poate stabili o tipologie a mormintelor cu cranii deformate în lipsa informațiilor privind situația arheologică la momentul descoperirii lor (există doar o tipologie generală a mormintelor identificate până în anul 1987, datate între sec. II-XIII p. Chr.)[16]; la *Callatis*, 63,43% dintre morminte prezintă amenajări, la *Histria*, 42,86% dintre morminte sunt cu amenajări; la *(L)Ibida*, 80% dintre morminte au amenajări; iar la *Tropaeum Traiani*, scheletul cu craniul deformat a fost depus în cripta Basilicii Simple.

Tipologia mormintelor

Din punct de vedere tipologic, mormintele cu cranii deformate se pot clasifica după cum urmează (cu aceeași precizare pentru mormintele descoperite la *Beroe*): morminte simple, fără amenajări interioare sau exterioare: 23,08% (*Callatis* M 25, M 60, M 67, M 94; *Histria* M 01/1955, M 02, M 09, M 11; *(L)Ibida* M 133); morminte cu sicriu, fără alte amenajări: 5,13% (*(L)Ibida* M 44, M 122); morminte cu sicriu și țigle sau pietre pe lateral: 5,13% (*(L)Ibida* M 21, M 97); morminte acoperite cu dale de calcar sau *tegulae*: 12,82% (*Callatis* M 12, M 21, M 46, M 139; *Histria* M 14); morminte cu dale de calcar sau *tegulae* pe lateral: 5,13% (*Histria* M 01/1949, M 01/1955); morminte acoperite cu dale de calcar și țigle pe lateral: 2,56% (*Callatis* M 45); morminte de tip cistă construite din piatră: 5,13% (*Callatis* M 89, M 210); înhumare în criptă: 2,56% (*Tropaeum Traiani*).

În privința repartizării amenajărilor pe secole, în sec. IV, 5,13% dintre morminte prezintă sicriu și țigle sau pietre așezate pe diferite laturi. Între sec. IV-sec. V se întâlnesc 15,38% morminte cu amenajări realizate din țigle sau

---

[15] Soficaru, *Propunere*, p. 304.

[16] Aurelian Petre, *La romanité en Scythie mineure (IIe-VIIe siècles de notre ère). Recherches archéologiques*, în *Bulletin. Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen*, XVII-XVIII,1987, p. 5-171.

pietre; 2,56% sunt de tip cistă și 10,26% nu au amenajări interioare sau exterioare. În intervalul sec. IV-VI, se întâlnesc 7,69% morminte cu sicriu; 5,13% morminte cu țigle sau pietre; 2,56% morminte cu cistă și 2,56% morminte fără amenajări. Aceste morminte nu se deosebesc de restul mormintelor din necropolele respective în privința amenajărilor interioare sau exterioare; o singură observație ar fi: în cazul mormintelor cu cranii deformate de la *Callatis* predomină mormintele acoperite cu dale de calcar sau *tegulae*, care lipsesc la mormintele cu cranii deformate din celelalte necropole. Iar din punct de vedere al tipurilor de amenajări întâlnite între sec. IV-VI nu se poate vorbi de un specific pentru un secol anume.

Orientarea mormintelor

Orientarea mormântului reprezintă orientarea scheletului în funcție de punctele cardinale de la axa craniu-coloană vertebrală. Cea a mormintelor descoperite în necropolele din *Scythia* este caracterizată de diversitate, mai ales în epoca de tranziție de la „păgânism" la creștinism[17]. Cimitirele creștine apar în prelungirea celor „păgâne", de aceea unele elemente anterioare continuă să fie utilizate: orientarea mormintelor, depunerea de ofrande sau anumite piese de inventar funerar. Un exemplu este necropola paleocreștină callatiană, care se va extinde în timp, suprapunând alte necropole mai vechi[18].

Mormintele sunt orientate după cum urmează (Graficul 1): E-V: 5,13%; NE-SV: 2,56%; SV-NE: 2,56%; V-E: 64,10%; V-ENE: 2,56%. Cele fără orientare: 23,08%.

Graficul 1. Orientarea mormintelor din necropole.

[17] V. Barbu, *Din necropolele Tomisului*, în *SCIVA*, 22, 1971, p. 47-68.

[18] Ionescu, Alexandru, Constantin, *Noi cercetări*, p. 234.

Secolele IV-VI p. Chr. reprezintă în istoria provinciei *Scythia* un moment de tranziție de la „păgânism" la creștinism. Practicile precreștine sunt revalorizate în sens creștin, iar numeroase variațiuni se datorează noilor veniți în zonă. Mormintele de secol IV au orientarea pe direcțiile: SV-NE, V-E și VSV–ENE. În secolul V, mormintele sunt orientate pe direcția V-E, iar în cazul mormintelor cu încadrare cronologică relativă între secolele IV-VI se observă două tipuri de orientare, pe direcțiile NE-SV și V-E. 11 morminte erau orientate pe direcția V-E, la *Beroe*, dar despre care nu se cunoaște situația din teren în momentul excavării[19]. Pentru un mormânt de secol IV și alte două încadrate cronologic între secolele IV și VI nu s-a putut determina orientarea mormântului sau a scheletului din cauza gradului ridicat de distrugere a materialului osteologic. Alte 6 morminte nu au putut fi încadrate cronologic și nici orientarea lor nu s-a putut determina.

Datarea mormintelor

Mormintele analizate în prezentul studiu se încadrează cronologic între secolele IV-VI p. Chr. Rezultatele analizei statistice sunt următoarele (Graficul 2): morminte datate în sec. IV: 12,82%; morminte încadrate între sec. IV și V: 25,64%; morminte de sec. V: 5,13%; morminte încadrate între sec. IV și VI: 12,82% și morminte cu datare necunoscută: 43,59%.

Graficul 2. Încadrarea cronologică a mormintelor.

[19] Aurelian Petre, *Săpăturile de la Piatra Frecăţei*, în *MCA*, VIII, 1962a, p. 565-589; Idem, *Cîteva mărturii ale culturii Sântana de Mureş – Cerneahov în Scythia Minor*, în *SCIV*, 15, 1, 1964, p. 59-80; Nicolae Mirițoiu, *Cranii deformate din necropola de la Piatra Frecăței*, în *Peuce*. *S.N.*, IX, 2011, p. 539-574.

Începând cu secolul II, când sarmații își fac apariția în zona *limes*-ului, apar și primele cazuri de cranii deformate. Această uzanță este comună în rândul roxolanilor, alanilor și hunilor[20].

Pentru cetatea *Beroe*, din lipsă de informații privind situația arheologică a mormintelor, nu s-a putut determina un moment incipient al apariției craniilor deformate. La *Callatis* cele mai timpurii morminte cu cranii deformate sunt încadrate cronologic între sec. IV și V. Pentru *Histria*, cele mai timpurii datează din sec. II p. Chr. (deși ies din limitele cronologice ale acestui studiu, am ales să includ și cele trei morminte de sec. II, M 05/1995, M 06/1955 și M 09/1955, pentru a crea o imagine completă a practicii în perimetrul histrian)[21]. La *(L)Ibida* începând cu sec. IV apar primele morminte cu cranii deformate. La *Tropaeum Traiani*, sec. IV marchează, de asemenea, momentul apariției fenomenului (Tabelul 2).

Beroe						
Callatis						
Histria						
L(I)bida						
Tropaeum Traiani						
Sit/Secole	**II**	**IV**	**IV-V**	**V**	**IV-VI**	**Necunoscut**

Tabelul 2. Apariția fenomenului de deformare artificială a craniului în *Scythia*.

Starea scheletelor

Starea scheletelor face referire la modul în care acestea au fost descoperite, în conexiune anatomică sau nu. Se disting șase tipuri: articulat, semi-articulat, parțial articulat, rearticulat, dezarticulat și deranjat[22].

Scheletele din *Scythia*, în marea majoritate, au fost descoperite articulate, cu excepția mormintelor colective asupra căror s-a intervenit ulterior[23]. În ceea ce privește starea scheletelor din mormintele cu cranii deformate artificial, acestea se pot încadra după cum urmează: 33,33% articulate; 5,13% parțial articulate; 2,56% amestecate; 7,69% deranjate și pentru 48,72% nu se cunoaște starea.

[20] Gheorghe Bichir, *Sarmații la Dunărea de jos în lumina ultimelor cercetări*, în *Pontica*, V, 1972, p. 144.
[21] Mirițoiu, *Arhitectura craniană*, p. 192-201.
[22] Soficaru, *Propunere*, p. 303.
[23] *Ibidem*.

Toate scheletele au fost depuse simplu, fără alte intervenții anterioare înhumării care țin de procesul de reducere a masei corporale: expunerea la aer, fermentarea în vase, expunerea la animale, descărnarea mecanică, incinerația sau descompunerea chimică[24]. Nu s-au identificat nici urme ale unor intervenții ulterioare depunerii, cu excepția celor trei morminte deranjate. În cazul acestor morminte, nu se poate spune că intervenția ulterioară a fost voită, cel mai probabil neintenționată. Un exemplu în acest sens este M 12 descoperit la *Callatis*, datat în intervalul sec. IV-V p. Chr și care a fost tăiat în zona femurelor de o groapă antică. Mai mult, cele două piese de inventar funerar, două brățări de bronz care au rămas la locul lor, excluzându-se astfel posibilitatea unei jefuiri de morminte.

Depunerea în mormânt

Prin depunerea defunctului în mormânt se înțelege modul cum acesta a fost așezat în momentul înhumării. Aceasta se prezintă în următoarele variante: pe spate, pe față, pe o parte (stânga sau dreapta), șezând sau în picioare[25].

În *Scythia*, depunerea defunctului în mormânt este majoritar în poziția decubit dorsal, cu unele excepții în cazul înmormântărilor în masă. De asemenea, este exclusă posibilitatea existenței unei relații între poziția scheletului și tipul mormântului[26].

În cazul mormintelor cu cranii deformate artificial, rezultatele sunt următoarele: 41,03% dintre decedaţi au fost depuşi în poziția decubit dorsal; 2,56% reprezintă cazurile în care au fost descoperiți amestecați cu indivizi aparținând altor populații, iar pentru 56,41% nu se cunoaște poziția în momentul depunerii. Pentru repartizarea poziției defuncților pe secole, nu se observă diferențe între sec. IV și sec. VI. În majoritatea cazurilor, s-a constatat depunerea în poziția decubit dorsal. Utilizarea sicriului implică o poziționare standard, întins pe spate, având membrele superioare în diverse poziții, cea mai întâlnită fiind așezarea mâinilor de-a lungul corpului.

După deces, cadavrul trece prin mai multe faze, cea finală fiind scheletizarea. În cadrul acestor faze au loc anumite procese precum autoliza, putrefacția sau retracția mușchilor care pot determina deplasarea oaselor din locul inițial unde au fost așezate în momentul depunerii. Pe de altă parte, deplasarea oaselor poate fi determinată și de intervenția unor agenți naturali

[24] Sprague, *Burial Terminology*, p. 28.
[25] *Ibidem,* p. 31.
[26] Soficaru, *Propunere*, p. 303.

precum eroziunea sau animalele subterane[27]. Din acest motiv, poziția membrelor superioare nu este edificatoare. Variantele cele mai întâlnite sunt: mâinile pe lângă corp, mâinile pe pelvis, mâinile încrucișate pe piept, mâinile pe umeri (încrucișate sau nu) sau mâinile înfășurate în jurul picioarelor. Dogma creștină susține plasarea mâinilor pe torace.

Inventarul funerar

Inventarul funerar cuprinde totalitatea artefactelor depuse în mormânt. Acestea au aparținut defunctului, au fost depuse de membrii familiei/grupului – cu o anume semnificație – sau au ajuns accidental în mormânt[28]. Bunurile depuse în mormânt pot fi: monede, piese de armament sau harnașament, accesorii vestimentare şi podoabe (din diverse metale prețioase sau nu), mărgele, obiecte din os, piatră sau material organic, piese de material ceramic, statuete, vase depuse simplu sau sparte, ofrande alimentare, inclusiv animale. Numărul de piese de inventar dintr-un mormânt diferă de la caz la caz și poate reflecta statutul social, sexul, vârsta, statutul material, etnia sau religia.

Tot în baza inventarului funerar se poate determina cronologia mormintelor și, uneori, apartenența respectivelor artefacte la un grup etnic. În lipsa lui, datarea se realizează în baza ritului și ritualului funerar[29]. Unele piese de inventar au fost atribuite anumitor grupuri etnice pe baza recurențelor, cum este în cazul sarmaților cu piese precum cercei, perle diverse, inclusiv de tip melon şi lapislazuli.

Din totalul de 39 de morminte cu cranii deformate, 9 prezentau inventar funerar, alte 30 morminte neavând astfel de piese (aici am inclus și mormintele de la *Beroe* despre care nu se cunoaște situația arheologică).

Raportul dintre mormintele cu inventar funerar și cele fără inventar, în funcție de locul descoperirii este următorul (Graficul 3): pentru *Beroe* nu se cunoaște numărul pieselor de inventar; la *Callatis,* 10,26% dintre morminte prezintă inventar funerar, iar la 17,95% lipsește; la *Histria*, 7,69% dintre morminte au inventar funerar, iar la 10,26% lipsește; la *(L)Ibida*, 5,13% dintre morminte prezintă inventar funerar, iar restul de 7,69% nu au; la *Tropaeum Traiani*, mormântul nu conține inventar.

---

[27] Idem, *Populația,* p. 157-158.

[28] Sprague, *Burial Terminology*, p. 32.

[29] Bichir, *Sarmații*, p. 145.

Din punct de vedere cantitativ, inventarul funerar este slab reprezentat și conține mărgele, vase ceramice, cercei, piepteni și catarame. Se observă totodată absența pieselor de armament de orice fel și a monedelor.

În cazul mormintelor cu inventar funerar, s-a putut observa că 6 aveau amenajări, iar la trei lipseau. La cele fără inventar, s-au constatat că 7 au amenajări exterioare sau interioare, iar 23 fără. Așadar, posibilitatea existenței unei relații între inventarul funerar și amenajările mormântului este exclusă în cazul mormintelor cu cranii deformate, cu o singură observație: în cazul mormintelor de tip cistă există pentru toate inventar funerar, semnificativ din punct de vedere al cantității și calității: ulcior din lut cu pastă roșiatică, două vase de sticlă, un inel din bronz, fragmentar, cu un mic șaton și două catarame de bronz. În acest fel, se ridică problema existenței unei relații între numărul pieselor de inventar și încadrarea cronologică a mormântului. În conformitate cu Graficul 4 se poate observa că există doar un singur mormânt cu mai mult de două piese în inventarul funerar între sec. IV-V și perioada sec. IV-VI.

Graficul 3. Repartizarea mormintelor cu inventar funerar și a celor fără inventar pe situri.

Morminte cu două piese de inventar întâlnim în sec. IV și între sec. IV-V în proporție de 2,56%, respectiv 5,13%. Cele cu o singură piesă de inventar se întâlnesc în proporție de 5,13% în sec. IV și 2,56% între sec. IV -V și în sec. V.

Graficul 4. Repartizarea pe secole a diferitelor tipuri de inventar funerar.

În general, s-a considerat că trecerea de la „păgânism" la creștinism a adus modificări în privința inventarului funerar și așa ar fi scăzut numărul de morminte cu inventar funerar sau numărul pieselor depuse. Dar nu a existat nicio dispoziţie oficială a Bisericii în acest sens. Un exemplu concludent este M 58/1970 de la *Histria*, datat în sec. VI p. Chr., depus într-o casetă din lespezi de piatră și având ca inventar funerar numeroase piese mărunte de aur și urmele unui veșmânt țesut cu fir de aur. Pe una din aplici s-a identificat semnul crucii[30].

Un caz excepțional, în privința mormintelor cu cranii deformate care atestă unele reminiscențe precreștine în ritualul funerar între sec. IV-VI, îl reprezintă mormântul M 01/1955 descoperit tot la *Histria*. Acesta aparține unui copil cu vârsta cuprinsă între 7 și 14 ani, cu sex nedeterminat, însoțit de resturile unei ofrande animaliere (oase).

Cu toate acestea, nu se poate observa o scădere a mormintelor cu inventar funerar începând cu sec. IV-V (Graficul 5). Procentajele pentru sec. IV sunt: 7,69% reprezintă morminte cu inventar, iar 5,13% fără. Între sec. IV-V, procentajele sunt: 10,26% cu inventar, 15,38% fără, iar pentru cele din sec. V, există un procentaj similar, de 2,56% la ambele. Între sec. IV-VI, 2,56% dintre morminte dețin inventar funerar, iar la 10,26% lipsește. Alte 43,59% dintre morminte nu au avut determinată cronologia și nici inventarul funerar.

[30] Hamparțumian Nubar, *Ein gotisch-alanisches Grab in Histria*, în *Dacia*, XV, 1971, p. 335-349.

Graficul 5. Repartizarea inventarului funerar pe secole.

În condițiile în care inventarul funerar este prezent în proporții mici în morminte și nu există o tipologie clară a acestor piese, mai mult, trăsăturile mormântului atestând caracterul creștin, este aproape imposibil determinarea etnicității scheletelor. Acest fenomen nu este întâlnit în rândul autohtonilor, dar amplasarea mormintelor în necropolele cetăților sugerează includerea nomazilor, prin sedentarizare în comunitățile locale[31].

Analiza antropologică. Prin analiza antropologică se înțelege determinarea sexului, a vârstei la momentul decesului, a dimensiunilor și a patologiei materialului osteologic[32].

Statisticile privind sexul decedaților în mormintele cu cranii deformate au arătat (Graficul 6) că: 58,97% erau de sex feminin; 20,51% de sex masculin și pentru 20,51% nu s-a putut determina sexul. Așadar, putem afirma că există o predilecție pentru deformarea artificială a craniului în privința femeilor, cel mai probabil din motive estetice.

Graficul 6. Sexul decedaților din mormintele cu cranii deformate.

[31] Mirițoiu, *Arhitectura craniană*, p. 153.
[32] Soficaru, *Propunere*, p. 304.

Distribuția inventarului funerar în funcție de sexul determinat al decedaților (Graficul 7) se prezintă astfel: în cazul mormintelor cu sexul determinat ca fiind feminin, 12,82% prezintă inventar funerar, iar 46,15% nu. Pentru mormintele cu sexul determinat ca fiind masculin, 7,69% conțin inventar, iar 12,82% nu. La cele cu sexul nedeterminat, procentele sunt de 2,56% cu inventar funerar, la 17,95% fiind absent. Mormintele cu decedații de sex feminin predomină și în privința inventarului funerar, întâlnite fiind artefacte precum: catarame, brățări, mărgele, vase ceramice, cercei sau fragmente de fusaiolă.

Graficul 7. Repartiția inventarului funerar pe sexe.

În privința repartizării sexelor pe siturile în discuție se observă că la *Beroe*, 5,13% dintre indivizi sunt de sex masculin, 30,77% dintre decedați sunt de sex feminin, iar 2,56% nu au sexul determinat. La *Callatis*, indivizii de sex masculin reprezintă 5,13%, cele de femei sunt 17,95% și 5,13% nu au sexul determinat. La *Histria*, decedații de sex masculin reprezintă 7,69%, exemplarele de sex feminin lipsesc, însă 10,26% nu au sexul determinat. În cazul *(L)Ibidei*, 10,26% dintre decedați sunt de sex feminin, iar 2,56% nu au sexul determinat. La *Tropaeum Traiani* singurul schelet cu craniul deformat artificial aparține unui individ de sex masculin.

Așadar, putem concluziona că la *Beroe* și *Callatis*, fenomenul deformării în corelație cu inventarul funerar se întâlnește majoritar în cazul femeilor, iar la *Histria*, *(L)Iibida* și *Tropaeum Traiani* apare doar la indivizi de sex masculin.

Graficul 8. Repartizarea sexelor pe grupele de vârstă.

Pentru raportul dintre sex și vârstă (Graficul 8), rezultatele sunt: între 0 și 9 ani: 5,13% sex nedeterminat; între 10 și 19 ani: 5,13% feminin și 10,26% sex nedeterminat; între 20 și 29 ani: 12,82% masculin; 33,33% feminin și 2,56% sex nedeterminat; între 30 și 39 ani: 2,56% masculin și 17,95% feminin; între 40 și 49 ani: 2,56% masculin; între 50 și 59 ani: 2,56% feminin.

Referitor la vârsta la momentul decesului indivizilor (Graficul 9), 5,13% au vârsta cuprinsă între 0 și 9 ani; 15,38% între 10 și 19 ani; 51,28% între 20 și 29 ani; 20,51% între 30 și 39 ani; 5,13% între 40 și 49 ani și 2,56% între 50 și 59 de ani.

Graficul 9. Repartizarea mormintelor în funcție de vârsta decedaților.

O altă corelație a fost realizată din dorința de a ilustra distribuția pe situri a mormintelor cu cranii deformate în funcție de vârsta de la momentul

decesului (Graficul 10). Rezultatele sunt: la *Beroe* 2,56%, indivizii au vârsta cuprinsă între 10 și 19 ani; 23,08% între 20 și 29 ani; 7,69% între 30 și 39 ani; 2,56% între 40 și 49 ani și 2,56% între 50 și 59 ani. La *Callatis,* procentele sunt de 10,26% indivizi cu vârsta cuprinsă între 10 și 19 ani; 10,26% între 20 și 29 ani și 7,69% între 30 și 39 ani. La *Histria*, 5,13% dintre indivizi au decedat la o vârsta cuprinsă în intervalul dintre 0 și 9 ani; 2,56% între 10 și 19 ani; 7,69% între 20 și 29 ani; 2,56% între 30 și 39 ani și 2,56% între 40 și 49 ani. La *(L)Ibida,* procentele sunt de 10,26% cei cu vârsta cuprinsă între 20 și 29 ani și 2,56% cei cu vârsta cuprinsă între 30 și 39 ani. Pentru *Tropaeum Traiani*, vârsta la deces a individului este de 25 ani.

Graficul 10: Repartizarea pe situri a în funcție de vârstă.

Tipurile de deformare artificială a craniului

Tipurile de deformare artificială a craniului identificate în *Scythia*[33] sunt: circular: 5,13%; circular erect: 38,46%; circular oblic: 15,38%; circular semioblic: 12,82%; fronto-occipital: 2,56%; fronto-parietal: 2,56%; tabular erect: 5,13%; „toulousaine": 2,56%; pentru 15,38% dintre cranii nu s-a putut determina tipul (Graficul 11).

O relație între tipul de deformare și depunerea în morminte nu pare să existe. În marea majoritate, poziția întâlnită este cea de decubit dorsal, atât în cazul mormintelor cu cranii deformate, cât și la restul mormintelor din necropolă.

[33] Mirițoiu, *Arhitectura craniană*, p. 155-282.

Graficul 11. Tipurile de deformare.

Legat de distribuția tipurilor de deformare artificială a craniului în cele cinci situri studiate, rezultatele au fost: la *Beroe* 25,64% sunt de tip circular erect; 7,69% sunt circular oblic (Fig. 4); 2,56% de tip „toulousaine", iar pentru 2,56% nu s-a putut determina tipul de deformare. La *Callatis*, 2,56% sunt de tip circular; 7,69% circular erect; 5,13% circular oblic și 12,82% circular semioblic (Fig. 1, 2). În cazul *Histriei*, procentele sunt de 2,56% circular (Fig. 3); 2,56% circular erect; 2,56% circular oblic; 2,56% fronto-occipital; 2,56% fronto-parietal și pentru 2,56% nu s-a putut determina tipul de deformare. La *(L)Ibida*, 2,56% sunt de tip circular erect și pentru 10,26% dintre cranii nu s-a putut determina tipul deformării. Pentru craniul de la *Tropaeum Traiani* s-a identificat o deformare de tipul tabular erect.

Astfel, se poate observa că la *Beroe* tipul dominant este cel circular erect, la *Callatis* predomină tipul circular semioblic, iar în cazul *Histriei* tipurile de deformare sunt diferite. Pentru *(L)Ibida* nu se poate preciza un tip anume, din moment ce 80% dintre cranii nu a fost determinate, iar pentru *Tropaeum Traiani* există un singur craniu deformat.

Referitor la relația dintre tipul deformării și inventarul mormintelor nu se observă nicio diferență, dacă ne referim la numărul și tipurile de artefacte depuse. Se întâlnesc aleatoriu fibule, inele, brățări, catarame, vase din ceramică, mărgele, piepteni din os, dar se poate observa lipsa totală a monedelor și a armelor. O explicație pentru lipsa monedelor ar fi lor circulația mai redusă în perioada sec. IV-VI datorită valurilor de migratori. Iar în privința armelor, absența lor ar putea sugera supunerea nomazilor care au fost înhumați în provincie față de a autoritate locală[34].

[34] Oța, *Sarmații*, p. 51-55.

Urmărind schimbările care survin în timp privitor la deformarea craniului, rezultatele statisticii (Graficul 12) au fost următoarele: în sec. IV se practică tipul circular erect în 2,56% dintre cazuri și 5,13% tabular erect; între sec. IV-V se întâlnesc tipurile circular pentru 2,56% din cazuri, iar 5,13% sunt circular erect și 5,13% circular oblic; 7,69% sunt circular semioblic; 2,56% fronto-occipital și 2,56% fronto-parietal. În sec. V regăsim tipul circular semioblic în proporție de 2,56%, iar între sec. IV-VI întâlnim tipul circular erect în proporție de 2,56%; cel circular oblic reprezintă 2,56%, iar cel circular semioblic 2,56%. Astfel, se poate susține că nu există un tip de deformare specifică sec. IV-VI, în condițiile în care populația provinciei *Scythia* este alcătuită din numeroase etnii, totul datorat valurilor de migrații.

Graficul 12. Repartizarea tipurilor de deformare pe secole.

Din analiza mormintelor, se poate exclude existența unei relații între tipurile de deformare și amenajările lor externe sau interne. Aceste nu se deosebesc cu nimic nici de restul mormintelor din necropole.

În majoritatea cazurilor, indiferent de timp și spațiu, nu s-au observat diferențe pe baza sexului determinat privind tipurile de deformare aplicate nou-născuților. La mormintele cu cranii deformate din *Scythia,* conform Graficului 13, pentru sexul masculin se practică deformarea de tip circular erect în proporție de 7,69%; circular oblic 5,13%; 2,56% circular semioblic și 2,56% tabular erect. În cazul sexului feminin întâlnim procente de 2,56% circular; 25,64% circular erect; 10,26% circular oblic; 5,13% circular semioblic; 2,56% fronto-occipital; 2,56% fronto-parietal și 2,56% tip „toulousaine".

Graficul 13. Tipurile de deformare repartizate pe sexe.

Astfel, se poate afirma că în cazul femeilor, în marea majoritatea a cazurilor se preferă tipul de deformare circular erect. Având în vedere că tipul predominant în rândul bărbaților este tot cel circular erect, se poate spune că acest tip este cel mai des frecvent în perioadă și că nu este specific unui anumit sex. Raportul dintre cele două sexe privind deformarea de tip circular erect este destul de mare din cauza numărului redus de indivizi de sex masculin descoperit. Este posibil ca deformarea de tip tabular erect să fie specifică bărbaților, dar până acum că s-a descoperit un singur craniu în *Scythia*.

Observații finale

Una dintre întrebările la care am dorit să aflăm răspunsul prin acest studiu a fost legată de apariția deformării craniene în *Schythia Minor*. Pe baza analizei, s-a observat că primele cazuri de deformare artificială a craniului au fost identificate la *Histria* ca provenind din sec. II p. Chr. Începând cu sec. IV p. Chr., practica se răspândește în provincia *Scythia*, descoperirile arheologice fiind mult mai numeroase comparativ cu sec. II p. Chr..

Poziția geografică a provinciei a favorizat dezvoltarea schimburile culturale, fiind zona de tranziție al populațiilor migratoare. În secolele următoare, sarmații au fost urmați de alani, goți, avari, huni și mai târziu de către protobulgari.

O primă observație intervenită cu prilejul studiului a fost asupra ritualului funerar. Toate mormintele cu cranii deformate sunt de înhumație, iar cele mai multe dintre morminte sunt individuale, situații cu două sau mai multe schelete în mormânt fiind descoperite doar în trei cazuri.

În baza descoperirilor arheologice și a analizelor efectuate, am constatat că amenajările exterioare sau interioare nu sunt diferite de cele prezente la restul mormintelor din necropole, cu o singură excepție, în cazul mormintelor cu cranii deformate de la *Callatis*, aici predominând în mod excepțional mormintele acoperite cu dale de calcar sau *tegulae*. Restul mormintelor sunt simple, fără amenajări în cele mai multe cazuri; unele au avut sicriu, două dintre morminte sunt de tip cistă, altele au doar pietre sau țigle depuse pe laturile mormântului.

Un alt aspect pe care l-am evidențiat a fost lipsa unei orientări unice a mormintelor. Deoarece perioada cuprinsă între sec. IV și VI este una de tranziție de la „păgânism" la creștinism, încă mai sunt întâlnite reminiscențe așa-zis păgâne. Acest aspect caracterizează întreaga necropolă a fiecărei cetăți, nefiind specifică doar mormintelor cu cranii deformate.

Deși s-au realizat modificări antemortem prin deformare, s-a putut remarca că nu există semne de intervenții înainte de înhumare. Astfel, decedații au fost depuși cu membrele superioare așezate în diverse poziții, în concordanță cu restul mormintelor cercetate din necropole.

O altă concluzie la care am ajuns se referă la inventarul funerar. În general, în cazul unor grupuri sociale, deformarea devine un indiciu de statut social. În această regiune, nu se poate vorbi de un asemenea criteriu deoarece inventarul funerar nu se deosebește cantitativ și calitativ de restul mormintelor. Mormintele cu inventar funerar sunt puține, iar piesele de inventar sunt modeste. În baza lor s-a realizat încadrarea cronologică a mormintelor, în sec. IV-VI p. Chr. Piesele de inventar se încadrează în tipologia pieselor descoperite în restul mormintelor din necropole, cu o singură excepție: nu s-au descoperit monede în mormintele cu cranii deformate. Desigur, absența lor nu reprezintă o caracteristică și se poate pune pe seama unei circulații mai reduse a monedelor în această perioadă. Lipsa armelor anulează caracterul războinic al migratorilor care amenințaseră în nenumărate rânduri Imperiul Roman, fiind evidențiată încă o dată ideea conform căreia deformarea craniului reprezintă în sine o semn de identitate.

De asemenea, s-a putut constata că majoritatea mormintelor sunt de sex feminin. Astfel, putem presupune că deformarea artificială a craniului în provincia *Scythia*, în această perioadă, poate fi legată de atingerea unui ideal de frumusețe, cel puțin în rândul femeilor.

Ultimul aspect tratat se referă la tipurile de deformări întâlnite în provincie. Pentru perioada dintre sec. II-IV au fost identificate diverse variații ale

celor două tipuri de deformare principale, cel tabular erect și cel circular. Primul tip se realiza cu ajutorul leagănului sau al albiei, iar cel de-al doilea cu ajutorul bandajelor[35]. Apariția hunilor în zonă a determinat înlocuirea deformării de tip tabular cu cea de tip circular. Astfel, între sec. IV-VI p. Chr., majoritatea deformărilor sunt variante ale tipului circular specific acestor nomazi.

Analiza a fost structurată, în mare măsură, pe analogii între mormintele cu cranii deformate artificial și restul mormintelor din cadrul celor cinci necropole studiate. În cazul nomazilor din provincia *Scythia*, sedentarizarea și creștinarea au condus la asimilarea lor, dar au păstrat deformarea artificială ca un element de identitate definitoriu. Analogiile realizate confirmă faptul că nu există diferențe între ritualul funerar practicat în cazul mormintelor cu cranii deformate și ritualul funerar practicat în cazul celorlalte morminte. Mai mult, cele cu cranii deformate nu sunt grupate anume în cadrul cimitirelor, fiind amestecate cu restul de morminte.

DIANA SONU
Universitatea din București

LISTA ABREVIERILOR

CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, cIMeC, Bucureşti
MCA – Materiale şi Cercetări Arheologice, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti
Peuce – Peuce. Studii şi cercetări de istorie şi arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pontica – Pontica. Studii şi materiale de istorie, arheologie şi muzeografie, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa.

ARTIFICIAL CRANIAL DEFORMATION IN THE *SCYTHIA* PROVINCE

Abstract

This paper aims to present an exhaustive inquiry of the practice of artificial cranial deformation in the *Scythia* province. This province corresponds nowadays to the territory of Dobrogea and the Dobrici region of Bulgaria. So far, 39 skulls have been discovered in 39 graves that are artificially deformed, in four necropolises and a crypt of a basilica: at *Beroe*, *Callatis*, *Histria*, *(L)Ibida* and *Tropaeum Traiani*. The graves were dated between the fourth

[35] Angela Simalcsik, *Despre deformaţia craniană intenţionată. Referire asupra descoperirii de la Fârlădeni (r-nul Căuşeni)*, în *Arheologia Preventivă în Republica Moldova,* 2, 2015, p. 131.

and the sixth centuries AD. The emergence of this practice corresponds to the appearance of the first migrants in Dobrogea, the Sarmatians. Other migratory peoples who brought here this practice were: the Huns, the Alans, the Ostrogoths and the Protobulgarians. The graves were discovered in Christian necropolises. The burial ritual was inhumation. The orientation of graves is W - E, with variations, the skeletons were in dorsal decubitus position and, in most cases, individually deposited. The funerary inventory is poorly represented and contains beads, ceramic vessels, earrings, combs and buckles. The analysis is based on the analogies between artificially deformed skull graves and the rest of the graves in the five-studied necropolises. In general, cultural differences become more entrenched when groups interact. In the case of the nomads in *Scythia* province, adoption of sedentary modes of life and Christianization led to their assimilation, but they preserved artificial deformation as a defining element of their identity. The analogies made confirm that there are no differences between the funeral ritual practiced in the case of deformed skull graves and the funeral ritual practiced in the other graves. Moreover, those graves with deformed skulls are not grouped within the cemeteries, being completely mixed with the rest of the graves.

Keywords: necropolis, Roman-Byzantine period, cultural practice, graves, *Scythia*.

Fig. 1. Craniu deformat circular semioblic descoperit la *Callatis* în mormântul M 07 (45) / 2000 – vedere lateral dreapta (autor: dr. Thomas Crist).

Fig. 2. Craniu deformat circular semioblic descoperit la *Callatis* în mormântul M 08 (25) / 2000 – vedere lateral stânga (autor: dr. Thomas Crist).

Fig. 3. Craniu deformat circular descoperit la *Histria* în mormântul M 01 (02) / 1959 - vedere lateral dreapta (autor: dr. Thomas Crist).

Fig. 4. Craniu deformat circular oblic descoperit la *Beroe* în mormântul M 02 / 1958 - vedere lateral stânga (autor: dr. Thomas Crist).